

ישראל גוטמן

על מרד גיטו וארשה *

ביום השואה והגבורה, בכ"ז בניסן תשל"ו, הביא „הארץ” ראיון עם מארק אדלמן, מי שהיה בזמנו חבר המטה של האירגון היהודי הלוחם בגיטו וארשה. הראיון הועתק מהעתון הגרמני „די צייט”. „הארץ” אינו ראשון בעתוני הארץ שנוקד לראיון האמור (במקורו פורסם הראיון בכתב־העת הפולני „אודרה”, במארס 1975). לפני כשנה הופיעה ב„ידיעות אחרונות” כתבה תמציתית על הראיון ותוכנו (בעקבות „לאַכספרס” הפאריסאי).

אז פנו אלי חברים אחדים וביקשוני להגיב בפומבי על הבדיות והטעויות שבראיון, אולם הכתבה והסיפורים המגוחכים שבמרכזה לא נראו בעיני ראויים לתגובה שבכובד־ראש. הנחתי כי ראיון מוזר זה יחלוף לו עם גליון העתון היומי, ולא יותיר רישום. מסתבר שטעיתי.

מדבריי־מבוא קצרים לראיון (משפטים בודדים) אנו לומדים, כי „ב־16 במאי 1943, הודיע מפקד האס־אס בגיטו וארשה, שטרופ, לממונה עליו, הימלר: „לא קיים יותר אזור מגורים יהודי בוארשה”. אך גנרל האס־אס, ירגן שטרופ, לא היה מפקד האס־אס בגיטו וארשה, אלא מפקד הגייסות שהוכנסו לפעולה נגד המרד בגיטו וראש האס־אס והמשטרה בדיסטריקט וארשה. כן לא הימלר היה הממונה עליו, כי אם גנרל קריגר בקראקוב, ואל זה האחרון הועבר אומנם הדין־וחשבון הנזכר מה־16 במאי.

באותו מבוא גם מסופר שאדלמן „אז היה סגנו של מפקד ארגון המאבק היהודי, מרדכי אנילביץ’”. במשפט מקוטע זה ישנו רק דבר אחד נכון ומדויק — השם מרדכי אנילביץ’. אירגון המאבק היהודי הוא כנראה כינוי חדשני לגוף הידוע היטב בעברית כ„אירגון יהודי לוחם” (ז.א.ב.), ואילו העובדה שמארק אדלמן היה סגנו של אנילביץ’ גם היא בבחינת חידוש מוחלט. אדלמן אומנם היה חבר המטה של האירגון מטעם ה„בונד”, אך לא סגנו של המפקד (בתפקיד זה שירת יצחק צוקרמן — „אנטק”) בשום שלב של קיום האירגון והמאבק בגיטו.

המשפט האחרון במבוא אומר, כי „זהו סיפורו הראשון (של אדלמן), לאחר 33 שנים על הקרב האחרון”. משתמע מכך שזאת פעם הראשונה אחרי המרד ב־1943 פוצה אדלמן את פיו ומגלה את צפונות ליבו, ולכך, כמובן, משמעות

* נוסח המאמר התפרסם בעתון „הארץ” ב־21.5.76 ומובא עם תיקונים קטנים של המחבר.

מיוחדת. אולם גם אינפורמציה זאת אינה תואמת את העובדות. מונח לפני ספרון זעיר, בן 67 עמודים, בלשון הפולנית, שמחברו הוא מארק אדלמן ושמו „הגיטו לוחם”. כותרת-משנה של פירסום זה אומרת: „השתתפות הבונד בהגנה על הגיטו בווארשה”, שנה ומקום ההוצאה — וארשה, 1945, כלומר שנתיים אחרי הקרב האחרון. אגב, פירסום זה הודפס לאחר-מכן בידיש וקטעים ממנו אפשר למצוא בכל חיבור רציני יותר על תנועת ההתנגדות והמרד בגיטו וארשה.

ההכנות למרד

עצם הראיון מתחיל במשפט אישי: „ב-19 באפריל התעוררתי לקול יריות, אך היה קר. היריות נשמעו מרוחקות. לשם מה לקום?” גילוי אישי זה סותר את כל הידוע לנו מדברי-עדויות ומיסמכים על הלילה שקדם למרד ויום פתיחת הקרב. ידוע ומקובל עלינו, כי באותו לילה יהודי הגיטו כולם (כ-40 אלף אנשים) לא ישנו, וזאת הפעם לא מפני שהיה זה ליל הסדר ומצווה לספר בו על יציאת מצרים, אלא שהגיטו כולו ידע על הצפוי, היה ער ודרוך למאבק. ואם תושבי הגיטו בכללם היו ערוכים, כיצד זה אירע שחבר מטה האירגון היה שקוע בשינה.

אביא, לשם הדגמה, מדבריו של חבר האירגון היהודי הלוחם, טוביה בוז'יקובסקי, על אותו לילה והיום שבא אחריו: „הלילה ההוא ליל שימורים היה לאירגון הלוחם... בשלוש אחרי חצות כבר היה הכל מוכן. כל חבר בעמדתו. ורק קבוצות קטנות עוד נעו על פני החצרות והרחובות, מזרזות את היהודים למהר למקלטים. בחמש בבוקר כבר לא נמצאו בגיטו על פני השטח אלא חברי האירגון. הכל היה מתחת לאדמה, נשימתם עצורה והם ממתינים למאורעות העתידיים להתרחש. ובעמדות חיכו בחורינו וידם על ההדק...” („בין קירות נופלים”, תש”י, ע”ע 29—30).

ואילו גנרל שטרופ פותח את הדין-חשבון הקרבי הראשון על היום 19 באפריל, באופן כזה: „כיתור הגיטו בשעה 3.00. בשעה 6.00 הפעלת ואפן אס”אס. מיד עם היערכות היחידות — התקפת אש עזה ומתוכננת מצד היהודים והבריונים...” (ראה: יוסף קרמיש, „מרד גיטו וארשה בעיני האויב”, תשכ”ו, עמ’ 138).

הייתכן שבאווירה זאת של מתח וכוונות לקרב האחרון היה חבר המטה אדלמן שרוי בשינה, והחוויה המרכזית שהוא סופג לקירבו מאותו לילה הוא הד היריות המרוחקות הגורם ליקיצה. וכך אומר על כך אותו אדלמן עצמו לא בשנת 1975 אלא בפירסום הנזכר ב-1945, בזמן שזכרונו פעל ללא ספק באופן ברור יותר וחוויותיו מימי המרד היו מוחשיות ועזות יותר: „ביום 19 באפריל 1943, בשעה 2 בלילה באים הדיווחים הראשונים מהמשמרות הקדמיים שלנו, שהזאנדארמריה הגרמנית והמשטרה הפולנית מקיפים את חומות הגיטו מבחוץ בקטעים של כל 25 מטרים. מיד הוכרו על מצב הכן בכל הקבוצות הלוחמות, אשר ב-2.15, כלומר כעבור 15 דקות, יתפסו את העמדות הקרביות שלהלן. האוכלוסיה האזרחית שהווצקה על-ידינו, פנתה מיד לבונקרים ולמחבואים שהוכנו בעוד מועד במרתפים ועל פני עליות הגג. הגיטו כולו מת כאילו — אין נראית נפש חיה בשום מקום, ורק ה-ז.א.ב. הוא במצב הכן” („הגיטו הלוחם” — פולנית, ע”ע 52—53).

על מרד גיטו וארשה

אם כן, מה מקומו של אדלמן במאורעות ? האם הוא שותף לתכונה הקדחתנית ולכוננות העליונה או שמא שקוע הוא בשינה תמימה ? איזה משני אדלמנים מוסר רשמים אותנטיים מהאווירה ששררה בלילה שקדם לקרב ? כמובן, מתבקשת השאלה — מה מניע אדם שהיה מהפעילים המרכזיים באירגון הלוחם ובעל זכויות בעיצומם של הקרבות, להעלות תיאורים חסרי־שחר ולהלבישם בכסות של זכרונות אישיים ? אולם המענה לשאלה זאת אינו בתחום העובדות שאנו בוחנים, אלא שייך לעולמו הפנימי של האיש.

בחירת המנהיג

ה"גילוי" האחר שמביא הראיון עוסק בדמותו של מרדכי אנילביץ' כאדם וכמפקד. המראיית שואלת: „מדוע בעצם היה אנילביץ' המפקד ?" ועל כך באה תשובתו של אדלמן: „אני יודע ? הוא רצה בכך, אז בחרנו אותו. בנקודה זו היה קצת ילדותי. אך הוא היה בחור מוכשר, הירבה לקרוא והיה מלא התלהבות". מכך אפשר להבין שהאירגון הלוחם בחר לו מפקד להנהיג אותו ולהוליכו לקרב מכריע מתוך כך שהיה לו רצון ילדתי לשמש כמפקד. הדבר אינו רק מופרך מעיקרו, והפעם אין אדלמן בודה מלבו דברים הנוגעים לו עצמו, אלא כאן לפנינו עלילה הפוגמת באירגון ובאדם שניצב בראשו. נכון הוא שכל מנהיגות וכל מניע להדריך ולפקד נעוצים בצורה כזאת או אחרת ברצונו של פרט ובכשרון המנהיגות שהוא נחלת הפרט. אולם הבחירה של המפקד והמוסדות שהנהיגו את האירגון היהודי הלוחם בגיטו וארשה היתה פעולה ציבורית בעלת חשיבות עליונה באותם הימים.

השתתפו באותה בחירה נציגי הגופים הפוליטיים השונים במחתרת וההכרעה נפלה הן תוך התחשבות במשקל החטיבות הפועלות השונות ודרכן במחתרת והן במעמדו ויכולתו של המועמד (אגב, אדלמן עצמו לא השתתף בבחירות אלה, כי קדם לו נציג אחר במטה מטעם ה"בונד", וקביעת התפקידים ועיצוב דמות האירגון חלו בתקופת קודמו). על החשיבות שייחסו למעמדו של המפקד מעידה העובדה, שאחת הסיבות לאי־הצטרפותו של הפלג הרב־ציוניסטי במחתרת גיטו וארשה לאירגון הכללי, נבעה מהתביעה של אותו פלג שמפקד האירגון ימונה מבין חבריו, והמחתרת הכללית דחתה דרישה זאת.

ההיסטוריון ומייסד הארכיון המחתרתי בגיטו וארשה, ד"ר עמנואל רינגלבלום, רשם בין השאר בקווים הביוגרפיים על דמותו של אנילביץ': „...מרדכי רוצה, שטבח יהודי פולין לא יעלה בידי האויב בקלות־יתר, אלא דם יוקז ממנו. בו ברגע שהכריע מרדכי לצד המלחמה, אין לפניו שום עניין אחר עוד... החבר מרדכי הטיל את עצמו בכל התלהבותו לתוך עבודת הגנה. בשיתוף עם קבוצות ומפלגות אחרות הוקם האירגון הלוחם ובראשו העמידה ועדת התיאום של האירגונים הפוליטיים את החבר מרדכי. לא כאן המקום לספר את תולדות האירגון הלוחם. החבר מרדכי היה נשמת האירגון, אחד מפעיליו המסורים ביותר".

אגב, לא ההערכות בלבד, אלא גם הפרטים העובדתיים שמוסר אדלמן מטעים

וחסרי-ביסוס. אין זה נכון כי אדלמן היה המבוגר בין אנשי המטה, בהיותו בן 22 בזמן פרוץ המרד, בו בזמן שמרדכי אנילביץ' היה אז בן 21. אנילביץ' היה בן 23 או 24, ואילו מבין חברי המטה היו גם מבוגרים מעט יותר. אדלמן מספר גם פרטים פיקאנטיים על אנילביץ', כגון סיפור בדגים מקולקלים שסנפיריהם(?) נצבעו בצבע כדי להקנות להם מראה של טריים ועוד. פרטים אלה כנראה נועדו להצביע על קשרים אינטימיים שהיו קיימים בין אדלמן לבין אנילביץ'. במציאות לא קיים אנילביץ' שום קשרים אישיים עם אדלמן וזלת המגעים שבתוקף התפקיד.

נכון הוא שאנילביץ' הירבה בקרב חוג מקורביו לספר ולהתלוצץ על ימי ילדותו הקשים בשכונת הדלות הווארשאית, שבה גדל. הוא נטה להבליט את ההבדל שבין בני הטובים מהחברה היהודית בווארשה, לבינו, שנאלץ להתקדם ולקנות השכלה בכוחות עצמו. יש להניח, כי אדלמן שמע סיפורים מעין אלה מפיהם של אחרים, שאומנם נימנו עם מקורביו של אנילביץ'. עם זאת, הסיפור על הדגים הוא קרוב לוודאי פרי המצאה, משום שבחנות הזעירה שהחזיקו הוריו של אנילביץ' סחרו בירקות ומעט דברי מכולת, אך לא בדגים.

מכתבו של אנילביץ'

בלתי מבוססת ובלתי אחראית היא הטענה ש"אנילביץ' חשב שתגיע תגבורת כלשהי. אמרנו לו: הפסק, זהו שטח מת. לא נצא מפה. את יודעת? אני חושב שביסודו הוא האמין בניצחון. כמוכן, שלא דיבר על כך מלה, להיפך, אנחנו בוחרים במוות!", קרא. אין דרך חזרה, נמות למען הכבוד, למען ההיסטוריה. במקרים כאלה [איזה מקרים?] תמיד מדברים כך. אך היום נראה שכל אותו זמן היתה לו תקווה ילדותית כלשהי."

הספקולאציה המחשבתית וההשערות הפסיכולוגיות חסרות יסוד או תלויות על בלימה. מניין ידע אדלמן על הרהורי לבו ותקוותיו של אנילביץ' בימיו האחרונים, שעה שכלל לא שהה באותם הימים בעמדה המרכזית של האירגון ברחוב מילה 18? האמת הפוכה. אנילביץ' שם את הדגש על הלחימה עד תום, וכפי שצויין לא פעם האירגון שהתכוונן היטב לקראת המאבק לא השקיע כלל, וזאת במידה רבה בהשראתו של אנילביץ', עבודה ומאמצים להכנת הנסיגה או פעולות הצלה.

רינגלבלום אומר על אנילביץ': "לפניו קיימת עתה מטרה אחת ויחידה ולמען מטרה זו הוא מקריב את הכל: המלחמה באויב". והרי קיים גם המכתב של אנילביץ', ששוגר ליצחק צוקרמן ב-23 באפריל 1943, לאחר קרבות הרחוב החזיתיים בגיטו וארשה. אנילביץ' מסיים מכתב זה: "מהערב אנו עוברים לשיטת פעולה פארטיזאנית. בלילה יוצאות שלוש פלוגות שלנו. שני תפקידים לפניהן: סיור מזויין והשגת נשק. ודע, האקדח אין לו כל ערך, כמעט שלא השתמשנו בו. נחוצים לנו: רימונים, רובים, מכונות-יריה וחומר-גפץ. לא אוכל לתאר לפניך את התנאים בהם חיים היהודים. רק יחידי סגולה יחזיקו מעמד. כל השאר ייספו במוקדם או במאוחר. הגורל נחרץ. בכל הבונקרים בהם מסתתרים חברינו, אי-

על מרד גיטו וארשה

אפשר להדליק נר בלילה מפאת חוסר אוויר... מכל הפלוגות שבגיטו נעדר רק איש אחד: יחיאל. אף זה נצחון הוא... איני יודע מה אוסיף ואכתוב לך. מתאר אני לעצמי, ששאלה רודפת שאלה, אולם הפעם הסתפק נא בכך. הייה שלום, יקירי. אולי עוד נתראה. העיקר: חלום חיי קם והיה. זכיתי לראות הגנה יהודית בגיטו בכל גדולתה ותפארתה".

מתמיהים הם דברי אדלמן המכוונים כביכול כלפי אנילביץ': „הפסק, זה שטח מת. לא נצא מפה". אדלמן היה לוחם אמיץ, וכמו האחרים עמד במבחן עד הרגע האפשרי האחרון. אך בתור כזה שניצל, מוטב שלא יטיח דברים דמיוניים כלפי המפקד שנפל וכנראה גם לא עשה נסיונות להינצל.

אין זה נכון שהאירגון היהודי הלוחם „מנה 200 איש". השורה הקרבית של האירגון היתה מורכבת מ־350 לוחמים ויחד עם השליחים, הנספחים ואנשי השירותים מנה האירגון באותו זמן כ־450 עד 500 חברים. לחם גם האירגון השני, הקטן יותר, „האגוד הצבאי היהודי", שנטל תפקיד פעיל וחשוב במערכה. כן נאבקו בגיטו קבוצות בודדות, בלתי־מאורגנות, שאת מיספרן וכוחותיהן איז להעריך בוודאות.

ערכו של הסמל

אדלמן גורס היום, ואולי גרס כך גם בזמנו, כי „...אין מקריבים את החיים למען סמל". זכותו לחשוב כך ולהשקיף באופן כזה על עברו. אך תפיסתו אינה מבטאת את האני־מאמין והמורכבות הרעיונית של האירגון הלוחם. אם הנאמנות לערכים אנושיים בתנאי בדידות ושפל היא סמל; אם צמידות לזיקה לאומית בתנאי גיתוק מוחלטים היא סמל; אם האמונה הלוהטת בתמורות חברתיות ומחר טוב יותר לאנושות היא סמל — הרי רוב רובם של אנשי האירגון היהודי הלוחם, ואנילביץ' כראש וראשון ביניהם, נאבקו ונפלו למען סמל.

כמובן, הדברים עלולים להישמע כסיסמאות או פאתטיים, אך הם מקבלים משמעות והופכים לאמת בעלת עוצמה ללא שיעור בתהליך מיוחד של הזמן: במקום ובנסיבות הכרוכים בהם. הדברים התחוללו בתקופה ההיא ומצאו את ביטויים המובהק במחתרת ובלחימה בגיטו וארשה.

יש להצטער, על שהראיון של אדלמן לא העשיר את הידע ולא חשף אמיתות, אלא גיבב בליל של הרהורי לב מופרכים וסילופים מתמיהים. מה הניע אדם בעל שיעור קומה שעמד במבחן גדול, לעשות כן? אין לדעת. מדוע נשאר מארק אדלמן כרופא בפולין לאחר שכמעט כל היהודים, רעיו הפוליטיים ואנשים הקרובים לו אישית — הלכו ועזבו?

דברים רבים בדרכו של האיש, ובייחוד ראיון אומלל זה, הם בבחינת חידה פסיכולוגית. נכון הוא, הדברים הנמסרים בראיון לא נכתבו אישית על־ידי אדלמן אלא נרשמו על־ידי עתונאית ונוסח הדברים עלול היה להסתלף ולהיפגע. עם זאת, לא ידוע לנו כי אדלמן ביקש להבהיר או לתקן את רוח הדברים או פרט מן הפרטים אחרי פרסום הראיון, ולכן מותר ויש להניח שהראיון מבטא את המחשבות והדעות

של האיש. עלינו לכבדו, אך בשום פנים אין להחריש נוכח הדברים שהשמיע. מדוע הפולנים מפרסמים ראיון מעין זה? האם זה חופש דיבור הראוי לציון ב„דמוקראטיה עממית“ או שמא רצוי לחוגים מסוימים בפולין לגמד את דמות המרד ואת ראשו שהיה ציוני, כדי לתת בדרך זאת כיסוי־מה לאגדה שהפולנים נטלו חלק משמעותי בהתקוממות בגיטו?

אגב, זמן־מה לאחר שפורסם הראיון, הופיע בעתון של שרידי היהודים בפולין, „פאָלקס־שטימע“, מאמר המעלה על גס את דרכו ואת דמותו של אנילביץ'. אחרוני יהודי פולין, ביניהם אנוסים מרובים על יהודים גלויים, ביקשו להגן על כבודו של גיבור לאומי בפני שיקוצים נעדרי אמת והגיון. ולשם מה חוזרים ומפרסמים את הראיון עתוני הארץ? הדבר נשגב מבינתי.

IN THIS ISSUE

Articles

- **"A World Whole, in Ruins and Rebuilt"**. A discussion between young people and Rabbi **Yehuda Amital** and the poet **Abba Kovner**, held under the auspices of the broadcasting authority, parts of which were televised. We bring here the discussion whole, as recorded.
- **Joav Gelber**, of Beer-Sheba University, brings a broad spectrum of political aspects concerning the **formation of a Jewish fighting force** in this country during world war two up to the **formation of the Jewish Brigade as a fighting force**. A lecture held before the "More-shet Circle", which devoted a study day to the subject, including the Brigade itself.
- **Moshe Unna**, of Kibbutz Sde-Eliahu and former member of the Knesseth (on behalf of the National Religious Party), brings his article **"Who Will Heal You"**. Criticism and reaction to Alexander Donat's essay "A Voice From the Ashes", published in issue No. 21.
- **Israel Gutman** corrects and verifies a number of facts and details about the life of **Mordechai Anilevitz** and his activities as commander of the Jewish Fighting Organization at the time of the uprising in the Warsaw Ghetto.

Sources and Evidence

- Second and final part of **Shalom Tsur's** research on the **life of members of Hashomer Hatzair, arrested in 1941 in Tchernovitz and exiled to a Soviet hard-labour camp**. The first part of the research was published in issue No. 21.
- **Eli Bachner**, member of Moshav Moledeth, who spent his childhood years in the **Theresienstadt Ghetto**, in the **"Families Camp"** at **Auschwitz**, in the **"Sonderkommando"** and at **Buchenwald**, gave this evidence in the early sixties.
- **Miriam Steiner-Aviezer**, who spent her youth in camps in Yugoslavia during the world war two, relates her own and many other Jewish children's **experience in Ustashi camps**. We bring a part of the manuscript of her book, which its first version was published in Lubiana (Yugoslavia) in 1964.